

Reklamsvenska

EN OHERRANS MASSA REGLER

Att tala och skriva sitt modersmål, det är att tillämpa en oherrans massa regler för hur ljud och bokstäver ska kombineras till meningsfulla budskap.

Lejonparten av dessa regler är vi lyckligt omedvetna om; de fungerar automatiskt och ger sig egentligen bara till känna när vår *språkkänsla* protesterar mot något sagt eller skrivet. För oftast hör vi ju skillnaden mellan rätt och fel – som falska toner i en melodi – även om få av oss kan formulera den bakomliggande regeln.

Trots denna vår fenomenala språkkänsla blir det fel ibland när vi skriver, och det är mycket som kan fallera: ordens stavning, böjning och betydelse, meningarnas byggnad, liksom textens stil och logik.

ETT TANKEFEL OM SPRÅKFEL

Nu hör man emellanåt åsikten att det inte är så noga med texters formella riktighet. För det viktiga är innehållet och att detta är begripligt.

Jodå, det låter säga sig, men åsikten är inte genomtänkt. Självklart är textens innehåll det viktiga, men just därför bör framställningen vara fri från språkfel: dels drar dessa uppmärksamheten från budskapet och dels kan de, i sämsta fall, förorena budskapet.

För god språkbehandling är – vad man än tycker om saken – ett adelsmärke i ett meritokratiskt samhälle som vårt. Och därav följer bland annat att den skribent som visar ett osäkert handlag med modersmålet automatiskt får svårare att vinna läsarens förtroende för textens innehåll, i synnerhet om detta är kvalificerat.

VILLKORAD POETISK FRIHET

Det vi hittills har sagt i ämnet kan möjligen uppfattas som uttryck för en sträng och skolmästaraktig språksyn som fördömer minsta avsteg från grammatikens påbud, men det är inte alls vad vi säger. För språket är tankens tjänare – självständigt, men lojalt och synnerligen följsamt. Ett språk med kategoriska, evigt giltiga regler vore en likstel paradox.

Det står oss alltså fritt att handskas hur vi vill med vårt språk – dock bör två villkor uppfyllas: 1. Man ska *veta* när man bryter mot en språkregel. 2. Man ska ha en *poäng* med sitt regelbrott, och den bästa poängen är att man åstadkommer ett bättre språkligt uttryck.

Slutsats: Den skribent som avviker från det skrivna ordets regler och konventioner, utan att läsaren kan se någon rimlig tanke bakom regelbrottet, riskerar alltså att avfärdas som illa lämpad för uppgiften.

Dock är det lite speciellt med felbemängda *reklamtexter* jämfört med dito signerade texter: den negativa kritiken drabbar inte främst den skyldige, copywritern, utan avsändaren, företaget som betalat kalaset.

SMÅ LÖMSKA UNDANTAG

Nedan ska vi nu presentera ett litet urval språkfel, som har det gemensamt att de är påfallande vanliga.

Orsaken till att de är så vanliga är ofta att de sticker av från ett välkänt mönster; de utgör med andra ord små lömska undantag, vilket kan ses som en förmildrande omständighet. Samtidigt är dessa språkfel – just genom sin vanlighet – särskilt försmädliga för varje skribent.

FELSTAVADE ORD

Svensk rättstavning är en vansklig sak, mycket beroende på att vårt språk laborerar med flera olika, gärna nyckfullt tillämpade stavningsprinciper. Nedan upptas även ett antal vanliga felstavningar som egentligen bottnar i bristande ordkunskap.

- **medlemskap** stavas med ett *s*.
- **mervärdeskatt** skrivs också bara med ett *s* men borde rätteligen stavas med två. Det finns nämligen en mycket handfast regel för sammansatta ord som säger att om ordets förled också är en sammansättning så ska det vara ett *-s-* i skarven mellan för- och efterled. Därför skriver vi till exempel *portvin* men *portvinstå*.
Genom att förbise denna enkla regel lyckades några lagskrivare bekräfta den med ett undantag.
- **proffs** med två *f*, men *professionell* med ett *f*.
- **disciplin** har en förrådsk stavning, så också *abborre*, *aggression*, *Aladdin*, *allestädes* (utan *r*), *recensent*, *satellit*, *Storbritannien* (med ett *t*, men *britter* med två), *terrass*.
- **hårdragen** heter det, med ett *d*. Ordet har alltså inget med *hård* att göra, utan betydde ursprungligen att man drog någon i håret. I dag används ordet bildligt när vi pressar ett resonemang bortom dess rimliga innebörd.
- **öppenhjärtig** utan *l*. Man kan vara *öppen* resp *hjärtlig*, men det finns inget som heter "öppenhjärtlig".
- **omständlig** med *l*, men *omständighet* utan *l*.
- **citationstecken**, något ord "situationstecken" existerar inte. Det har med *citat* att göra, inte *situation*.
- **bildlig** heter motsatsen till *bokstavlig*, inte "bildlik".
- **allfarväg**, inte "allfartväg", i uttryck som *bortom allfarvägarna*, dvs vid sidan av de trafikerade stråken.
- **kakofoni**, som ju betyder 'gräslig ljudblandning', är rena grekiskan: *kakos* = dålig, *fone* = ljud. Varianten "kakafoni" (med två *a*) är alltså fel men samtidigt så vanligt förekommande att språkvården accepterat den. Sensmoral: språket är en demokratisk inrättning.

FELBÖJDA ORD

Naturliga språk förändras oavbrutet. Så till exempel innehöll medeltidssvenskan väsentligt många fler böjningsformer än vår tids svenska, vilket inte hindrar att det kan vara knepigt nog att kröka dagens ord rätt.

- **äkta** representerar en liten grupp adjektiv som slutar på bokstaven *-a* och som är oböjliga. Det heter därför *den äkta mannen*, liksom *min före detta man*. Det normala (i rikssvenskan) är ju annars att adjektiv som betecknar manligt kön slutar på *-e*, medan kvinnligt kön markeras med *-a*. Handlar det om djur slutar adjektivet alltid på *-a*. Undantag: *Gamle Svarten* och *den röde hanen*.
- **två ordförande** heter det i flertal, inte "ordföranden" med *-n* på slutet, vilket man skulle kunna tro. Personsubstantiv som slutar på *-ande* och som man sätter *en* framför (s k realt genus) böjs nämligen inte i pluralis. Exempel: två *handelsresande*, en grupp *studerande*.
- **en racket** är korrekt svenska, inte "ett racket".
- **ett PM** är den genusform som förordas i dag, trots att förkortningen står för *en promemoria*. Skälet är enkelt: det heter *ett P* och *ett M*.
- **gangsters** låter visserligen farligare än *gangstrar*, men det är den senare böjningsformen som är korrekt. Det fungerar dåligt att låta svenska substantiv sluta på *-s* i plural, orden passar inte in i språkmönstret. Försök att böja "gangsters" i bestämd form: "gangstersarna" (?).
- **Bengt's bageri** är ett annat exempel på svenskans egendomliga grammatiska lån från engelskan. Genitiv, substantivets ägandeform, markeras i vårt språk med ändelsen *-s*, t ex *Bengts bageri*. Bruket att skriva apostrof före genitiv-s hör endast hemma i engelskan.
- **flugit jorden** runt har en del gjort, däremot har ingen "flygit" sträckan, eftersom det ordet inte finns. Enligt samma mönster säger man *har krupit* (inte "krypit"), *har brutit* (inte "brytit") och *har snutit* (inte "snytit").
- **bokhandel** heter i flertal *boklådor* eller *bokhandlar*.
- **jogging** (med *n*) är svenska, *jogging* är engelska.

FÖRVÄXLADE ORD

Svenskan innehåller ett antal ord som ofta förväxlas med varandra. I flera av fallen är det samma ord som uppträder i olika former med olika betydelser.

- **material/materiel** är inte samma sak. *Material* betyder 'råämne, stoff', t ex tegel och cement; *materiel* kan över sättas med 'hjälpmedel, redskap', t ex lod och murslev.
- **tvexsam/twivelaktig** måste hållas isär. *Tvexsam* betyder 'osäker' och används främst om personer, medan *twivelaktig* betyder 'misstänkt, suspekt' och främst används om saker. Man kan med andra ord *vara tvexsam om twivelaktiga uppgifter*, men knappast tvärtom.
- **jämbred/jämbred** har olika betydelser. Förleden *jäm*- används när man jämför olika saker, t ex *gatorna är jämbreda*; förleden *jämn*- används när man talar om en och samma sak, t ex *gatan är jämbred* (lika bred överallt).
- **medan/emedan** är olika ord. *Medan* betyder 'under det att', t ex *Medan gräset växer, dör kon*; *emedan* betyder 'därför att', t ex *Kon dog, emedan gräset försvann*.
- **beryktad/ryktbar** står i motsats till varandra. *Beryktad* betyder 'ökänd'; *ryktbar* betyder 'välkänd'.
- **föraktlig/föraktfull** uttrycker också ett slags motsatsförhållande. *Föraktlig* säger man om någon/något som förtjänar förakt; *föraktfull* är den som visar förakt.
- **argument/orsak** är lätta att blanda ihop. *Argument* är påståenden som förstärker eller försvagar en åsikt; *orsak* är någonting bakomliggande som förklarar ett faktum. Frågar man till exempel varför någon tror på Gud kan man alltså få två olika svar – ett argument: *Världen är så sinnrikt ordnad att det måste finnas en högre skapande makt*, eller en orsak: *Jag växte upp i ett religiöst hem*.
- **auktoritär/auktoritativ** är ord med olika betydelser. *Auktoritär* är den som ensam vill utöva makt; *auktoritativ* är en trevligare egenskap: 'kompetent, vederhäftig'.
- **dag/dager** är inte utbytbara. *Dag* är ju 'tiden från soluppgång till solnedgång'; *dager* betyder 'dagning, dagsljus'. Det heter därför: *det ligger i öppen dag* (ej "dager").

FELAKTIGA UTTRYCK

Nedan presenteras ett urval konstruktioner och uttryck – alls inte ovanliga – som varje skribent bör undvika, eftersom de alla är felaktiga.

- **göra ett fynd** är riktig svenska, medan uttrycket "hitta ett fynd" är en sk *tautologi* (tårta på tårta), dvs ord eller uttryck som säger samma sak två gånger. Andra kända exempel på tautologier är "framprovocera", "förnyad omprövning" och "borteleminera".
- **orsaken beror på** är också en tautologi. Det ska heta *orsaken till händelsen* eller *händelsen beror på*. Dessutom är felet ovan ett exempel på en *kontamination*, dvs en sammanblandning av två uttryck. Många av språkfelen i denna folder är för övrigt kontaminationer.
- **mellan–och** får inte blandas ihop med *från–till*. Man skriver *mellan klockan sju och nio* eller *från klockan sju till nio*, inte "mellan sju till nio". Mot ordet *mellan* svarar alltid ett *och*. Därför kan man inte heller "välja mellan att ta flyget eller tåget" (skriv: *och tåget*).
- **tack vare** är liktydigt med *på grund av* eller *till följd av*, men endast om ämnet är positivt. Man ska inte uttrycka sig på följande sätt: "Tack vare ett benbrott fick hon tillbringa semestern i en sjukhussäng".
- **Hon tillhör en av mina bästa vänner** representerar en mycket vanlig feltyp. Det heter antingen *Hon tillhör mina bästa vänner* eller *Hon är en av mina bästa vänner*.
- **med utgångspunkt i** ska det heta, vilket inte hindrar att språkvården också godkännt varianten *med utgångspunkt från*. Av motsvarande logiska skäl kan man skilja mellan *ur en synvinkel* och *från en synpunkt*.
- **varna någon för att inte göra något** är ett allvarligare logiskt fel än fallet ovan. Ordet *varna* är i sig negativt; om det förenas med negationen *inte*, får meningen en positiv innebörd, dvs av varningen blir en uppmaning.
- **Det kommer gå åt pipan** ser rätt ut i mångas ögon men är fel. Det heter *kommer att*, med ett obligatoriskt *att*.
- **göra självmord** är dålig svenska. Man *begår* självmord.

FELBYGGDA MENINGAR

När man väl hittat rätt ord, böjt och stavat dem korrekt, då ska de stoppas in i en mening och där samsas med andra ord i enlighet med språkets föreskrifter.

Nedan presenteras några syftningsregler som lätt kan ställa till det när man bygger meningar.

- **subjektsregeln** är en viktig regel men brott mot den är vanliga; effekten blir ej sällan komisk.

Regeln innebär följande. En *bestämning* (ett uttryck utan subjekt) syftar alltid på något, sitt *huvudord*. Om inte sammanhanget klart säger något annat, förutsätter man att bestämningen syftar på satsens subjekt.

Det klassiska exemplet på brott mot subjektsregeln – väl värt att memorera – härrör från en skoluppsats från 1800-talet: "Vansinnig och omgiven av dåliga rådgivare kan jag inte annat än beklaga Erik XIV".

Bestämningen "Vansinnig... rådgivare" syftar givetvis på "Erik XIV", men satsens subjekt är "jag" som därmed framställer sig själv som vansinnig. Författaren hade klarat sig om han skrivit: *Vansinnig och omgiven av dåliga rådgivare kan Erik XIV inte annat än beklagas*.

Fler exempel: "Vid fem års ålder dog Viktor Rydbergs mor" (skriv: *Vid fem års ålder förlorade VR sin mor*), "På grund av allergi är en kanin till salu" (skriv: *På grund av ägarens allergi är en kanin till salu*), "För att bli god måste jag salta grytan" (skriv: *För att bli god måste grytan saltas*).

- **sin/hans** har också med subjektsregeln att göra. Valet av ord vållar många huvudbry, men principen är enkel: *sin* syftar på satsens subjekt (eller, när detta utelämnats, *tankesubjektet*); i övrigt används *hans/hennes/dess/deras*.

Exempel: Nisse bad Sven slipa sin kniv (= Svens kniv); Nisse bad Sven slipa hans kniv (= Nisses kniv).

Till undantagen hör några etablerade uttryck: *lämna någon åt sitt öde, lägga tillbaka något på sin plats*.

- **som/vilket** inleder båda bisatser, vilka fungerar som bestämningar i meningen. Ordet *vilket* syftar på föregående sats, medan *som* syftar på föregående ord.

Exempel: *Jag sade ingenting, som retade honom* (= inget jag sade retade honom). *Jag sade ingenting, vilket retade honom* (= att jag inget sade retade honom).

STILFEL

Även om termen *stil* är svår att definiera är själva egenkapen uppenbar för varje läsare. Skilda texter kan ju berätta om samma ämne och ändå fungera olika bra för sitt syfte. Skillnaden beror ofta på författarens val av ord och uttryck. Summan av dessa val är textens stil.

- **den positiva symmetriregeln** innebär att tankeled som svarar mot varandra bör ha likartad form. Jämför *till lands och till sjöss* med "till lands och på sjön"; den senare frasen är asymmetrisk. Och av samma skäl bör man inte heller skriva: "Min mormor är bra på brottning och att dansa jazz" (skriv: *brottning och jazzdans*).

- **den negativa symmetriregeln** säger således motsatsen: att tankeled som inte direkt svarar mot varandra bör ha olika form. Därför ska man inte skriva: "Då bussen redan åkt, då jag kom fram till hållplatsen, fick jag gå" (åtgärd: ersätt valfritt "då" med en synonym).

- **katakres** är ett ovanligt ord för ett vanligt stilfel. Det innebär att man förenar oförenliga bildliga uttryck, som i följande klassiska exempel: "Tidens tand läker alla sår", "Kyrkans skepp kan inte gå i kvav för hon vilar på trons fasta klippa", "Livets gyllene träd är grönt".

- **bildspråk** innebär *inte* att man "målar tavlor av ord", utan att man använder ord och uttryck bildligt, dvs i andra sammanhang än de normalt hör hemma.

Rätt hanterat kan bildspråket blåsa liv i texten. Men effekten kan också bli den omvända, om man använder oförenliga bilder (katakres) eller för många (s k bildhopning) eller alltför banala varianter (klichéer).

SLUTORD

Det låter kanske säga sig att en del av språkfelen ovan är harmlösa; förmodligen kan man till och med misstänka att vissa av dem kan passera en majoritet av den läsande allmänheten utan att väcka någon reaktion.

Men de synpunkterna – hur rimliga de än är – kan aldrig bli ett försvar för en illa skriven text. I så fall kan ju alla möjliga fel och brister ursäktas, och det är självklart en oklok princip, som gör en slät figur i samma ögonblick som texten möter en vaken läsare.

